

AXBOROT TAHDIDLARI DAVRIDA OILAVIY QADRIYATLARNI SAQLASH VA MUSTAHKAMLASH STRATEGIYALARI.

Madaminov Egamberdi Ma’rufjon o‘g‘li
ADPI.Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti
Jismoniy madaniyat yo‘nalishi 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19418746>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada axborot tahdidlari sharoitida oilaviy qadriyatlarning mohiyati, ularning bugungi kundagi holati hamda ularni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan strategiyalar nazariy jihatdan tahlil qilindi. Axborot makoni shiddat bilan kengayib borayotgan bir davrda oila institutiga ko‘rsatilayotgan salbiy ta’sirlar o‘rganildi, an’anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy axborot oqimlari o‘rtasidagi ziddiyat masalalari ko‘rib chiqildi. Oilaviy qadriyatlarning ijtimoiy barqarorlikdagi o‘rni asoslab berildi hamda ularni saqlashga xizmat qiluvchi tarbiyaviy, ma’naviy va ijtimoiy mexanizmlar izchil bayon qilindi. Maqolada axborot muhitining oila tarbiyasiga ta’siri milliy va umuminsoniy qadriyatlar nuqtayi nazaridan baholandi.*

Kalit so‘zlar: oilaviy qadriyatlar, axborot tahdidi, ma’naviy tarbiya, ijtimoiy barqarorlik, raqamli muhit, axborot makoni, oila instituti, an’anaviy qadriyatlar.

Kirish. Oila insoniyat tarixida eng qadimiy va barqaror ijtimoiy tuzilma sifatida e’tirof etiladi. U nafaqat avlodlar davomiyligini ta’minlovchi biologik birlik, balki ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni avloddan-avlodga uzatuvchi asosiy ijtimoiy institutdir. Har qanday millat va jamiyatning ruhiy salomatligi, birinchi navbatda, oila institutining mustahkamligiga bog‘liq ekanligi tarixiy tajribalar orqali isbotlanib kelmoqda.

Biroq, bugungi kunda inson hayotining barcha jabhalarini qamrab olayotgan raqamli axborot inqilobi oila institutiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi va ularning har bir oila a’zosining kundalik hayotiga kirib borishi natijasida an’anaviy oilaviy qadriyatlar o‘zining asriy poydevoridan siljiy boshlayotganligi kuzatilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, virtual muhit va raqamli media oqimlari oila a’zolari o‘rtasidagi muloqot madaniyatini, tarbiya uslublarini va qadriyatlar tizimini sezilarli darajada o‘zgartirib yubormoqda.

Mazkur vaziyat oilaviy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlash masalasini ilmiy jihatdan o‘rganishni dolzarb vazifaga aylantirmoqda. Oila barqarorligini ta’minlash, uning ma’naviy salohiyatini saqlab qolish va axborot tahdidlariga qarshi tura oladigan mustahkam poydevor yaratish bu bugungi davr ijtimoiy fanining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada oilaviy qadriyatlarning nazariy asoslari ko‘rib chiqildi, axborot tahdidlarining oila hayotiga ta’siri tahlil qilindi va ularni saqlashga qaratilgan strategiyalar bayon qilindi.

Oilaviy qadriyatlar tushunchasi fanda turlicha talqin qilinadi. Sotsiologiya nuqtayi nazaridan oilaviy qadriyatlar — bu oila a’zolari tomonidan mushtarak ravishda tan olinadigan va avloddan-avlodga o‘tkaziladigan axloqiy me’yorlar, urf-odatlar, an’analar va xulq-atvor namunalari majmuidir. Falsafiy jihatdan esa ular insonning o‘z hayoti va atrofdagilar bilan munosabatini belgilovchi asosiy ma’naviy yo‘nalishlar sifatida tushuniladi.

O‘zbek xalqining an’anaviy qadriyatlar tizimida oila muqaddasligi alohida o‘rin tutadi. Ota-onaga hurmat, katta yoshlilarni ulug‘lash, farzandlarga g‘amxo‘rlik, mehmon-do‘stlik, qo‘ni-qo‘shnilik madaniyati, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlar asrlar davomida milliy oilaviy qadriyatlar tizimini tashkil etib keldi. Bu qadriyatlar nafaqat oila ichidagi munosabatlarni, balki jamiyatdagi ijtimoiy tartib va barqarorlikni ham belgilab turdi.

Psixolog olim Urie Bronfenbrenner o‘zining ekologik rivojlanish nazariyasida oilani bolaning shaxsiy rivojlanishida eng muhim mikro-muhit sifatida belgiladi va uning tarbiyaviy roli jamiyatning barqarorligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qilishini asoslab berdi. Bu nazariya oila institutining qadriyatlarini shakllantirishdagi markaziy o‘rnini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Sotsiolog Anthony Giddens esa zamonaviy jamiyatda an’anaviy oilaviy tuzilmalar o‘zgarish jarayonini boshidan kechirayotganini ta’kidlaydi va bu o‘zgarishlarning mohiyatini ijtimoiy identifikatsiya va qadriyatlar tizimining qayta shakllanishi sifatida baholadi. Uning fikricha, an’anaviy qadriyatlarni zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirish jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlashning asosiy shartidir.

Axborot tahdidlarining oila hayotiga ta’siri

Axborot tahdidi deganda ijtimoiy tarmoqlar, raqamli media va turli axborot oqimlari orqali tarqatiladigan va shaxs, oila hamda jamiyat qadriyatlariga zid bo‘lgan ma’lumotlar, ta’sirlar va yo’nalishlar majmui tushuniladi. Bu tahdidlar bir necha asosiy shakllarda namoyon bo‘ladi.

Birinchi, qadriyatlar almashinuvi tahdidi. Raqamli axborot makonida g‘arbiy va sharqiy madaniyatlar ta’sirida shakllantirilgan g‘oyalar, hayot tarzi namunalar va xulq-atvor andozalari keng tarqatilib, ayniqsa, yoshlar ongiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Oilaviy an’analarga zid bo‘lgan individual erkinlik tushunchasining haddan oshiq ulug‘lanishi, oila qurishga bo‘lgan munosabatning pasayishi va ota-onaga hurmatning susayishi bu jarayonning ko‘rinishlari sifatida baholanadi.

Ikkinchi, oilaviy muloqotning zaiflashuvi. Raqamli qurilmalar va ijtimoiy tarmoqlar oila a’zolarining o‘zaro jonli muloqotini kamaytirmoqda. Yuzma-yuz suhbat, birgalikda o‘tkazilgan vaqt va umumiy faoliyat — oila birligi uchun zarur bo‘lgan bu omillar texnologiya ta’sirida tobora qisqarib bormoqda. Natijada oila a’zolari o‘rtasidagi hissiy yaqinlik va o‘zaro tushunish imkoniyati susayadi.

Uchinchi, tarbiyaviy ta’sir omillarining o‘zgarishi. An’anaviy jamiyatlarda bola tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillar oila, maktab va mahalla bo‘lgan. Bugungi kunda raqamli media va ijtimoiy tarmoqlar bu ta’sir omillar tizimiga yangi, ko‘pincha nazorat qilib bo‘lmaydigan element sifatida qo‘shildi. Bolalar va o‘smirlar axborot oqimidan olayotgan tasvirlar, g‘oyalar va qadriyatlar ko‘pincha oilaviy tarbiya bilan ziddiyatga kirishmoqda.

To‘rtinchi, psixologik ta’sir va manipulyatsiya xavfi. Raqamli muhitda shaxsga qaratilgan maqsadli axborot ta’siri imkoniyatlari kengayib bormoqda. Reklamalar, mafkuraviy g‘oyalar va boshqacha turmush tarzlarini targ‘ib qiluvchi kontent shaxsning qadriyatlar tizimiga ongsiz ravishda ta’sir ko‘rsatib, uning oilaviy vazifalarini bajarishga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirishi mumkin.

Oilaviy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlashning nazariy asoslari

Oilaviy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlash masalasida bir qator nazariy yondashuvlar ilmiy asoslab berilgan.

Birinchi yondashuv — madaniy uzluksizlik nazariyasi. Bu nazariyaga ko‘ra, milliy va oilaviy qadriyatlar asrlar davomida shakllangan madaniy kodlar orqali avloddan-avlodga o‘tkaziladi. Ularning saqlashni ta’minlash uchun, avvalo, bu qadriyatlarni anglab etish, keyin esa ularni ongli ravishda keyingi avlodlarga yetkazish mexanizmlari ishga solinishi zarur. Til, urf-odatlar, bayramlar va an’anaviy marosimlar bu uzluksizlikni ta’minlovchi vositalar sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi yondashuv — oilaviy barqarorlik va moslashuvchanlik nazariyasi. David Olson tomonidan ishlab chiqilgan Sirkumpleks modeliga ko‘ra, sog‘lom oila — bu bir tomondan yetarli darajada barqaror, ikkinchi tomondan esa tashqi o‘zgarishlarga moslasha oladigan tizimdir. Qadriyatlar saqlash ham aynan shu ikki tamoyilning uyg‘unligiga asoslanadi: muhim qadriyatlar

o’zgarmas qolishi, ammo ularni ifodalash shakllari zamonaviy hayot talablariga moslab yangilanishi zarur.

Uchinchi yondashuv — ijtimoiy-madaniy ta’sir nazariyasi. Albert Bandura tomonidan asoslab berilgan bu nazariya shuni ko’rsatadiki, insonlar o’z xulq-atvor namunalarini ko’proq kuzatish va taqlid orqali o’zlashtirishadi. Bu jihatdan, oila a’zolarining o’z hayotida qadriyatlarni namoyish etishi, ya’ni so’z bilan emas, balki amaliy namuna orqali tarbiya berishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilaviy qadriyatlarni saqlash strategiyalari

Axborot tahdidlari sharoitida oilaviy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlashning quyidagi strategiyalari nazariy jihatdan asoslab berilgan va amaliyotda samarali hisoblanadi.

— axborot savodxonligini rivojlantirish. Oila a’zolarida, ayniqsa, farzandlarda axborotni tanqidiy baholash, uning manbai va ishonchliligini tekshirish hamda raqamli muhitda ongli harakat qilish ko’nikmalarini shakllantirish zarur. Bu ko’nikmalar oila muhitida ota-onalar tomonidan maqsadli faoliyat sifatida rivojlantirilishi mumkin. Axborot savodxonligi — bu bugungi kunda oila tarbiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

— oilaviy muloqot madaniyatini qayta tiklash. Raqamli qurilmalar bilan o’tkaziladigan vaqtni ma’lum darajada tartibga solish va birgalikda o’tkaziladigan sifatli vaqtni ataylab rejalashtirish tavsiya etiladi. Dasturxon boshidagi birgalikdagi ovqatlanish, oilaviy sayohatlar, an’anaviy marosimlar va bayramlarda birgalikda ishtirok etish — bularning barchasi oila a’zolari o’rtasidagi hissiy bog’liqlikni mustahkamlaydi va qadriyatlarni uzatish uchun tabiiy muhit yaratadi.

— oilaviy an’analar va marosimlarni ongli ravishda saqlab qolish. An’analar va marosimlar qadriyatlarni jonlantiruvchi muhim vositalardir. Ularning mazmun-mohiyatini anglab, keyingi avlodlarga yetkazish oilaviy qadriyatlarning barqarorligini ta’minlaydi. Bu jarayon marosimlarni mexanik ravishda bajarishdan farqli ravishda, ularning ma’naviy mohiyatini anglatish va his ettirish yordamida amalga oshirilishi zarur.

— ma’naviy-axloqiy tarbiyani mustahkamlash. Oilaviy tarbiyada axloqiy me’yorlar, halollik, sadoqat, mehr-oqibat, kattalarga hurmat va kichiklarga g’amxo’rlik kabi fazilatlarini shakllantirish e’tiborning markazida turishi lozim. Bu fazilatlar raqamli axborot tahdidlariga qarshi tura oladigan ichki barqarorlik poydevorini yaratadi.

— mahalla va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish. Oila yakka holda axborot tahdidlariga qarsha tura olmaydi. Mahalla, maktab, diniy muassasalar va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlik oilaviy qadriyatlarni saqlashning muhim tashqi omili hisoblanadi. Ijtimoiy munosabatlar tarmog’ining kengayishi oilani tashqi ta’sirlardan himoya qiluvchi ijtimoiy qo’riqchi vazifasini bajaradi.

Xulosa. Axborot tahdidlari davrida oilaviy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlash — bu nafaqat oilaning ichki vazifasi, balki butun jamiyat va davlatning birgalikdagi mas’uliyatidir. Tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Oilaviy qadriyatlar jamiyatning ma’naviy asosi bo’lib, ularning zaiflashishi butun ijtimoiy tizimning barqarorligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli ularni saqlash ijtimoiy siyosatning ustuvor yo’nalishi sifatida belgilanishi zarur.

Axborot tahdidlari turli shakllarda namoyon bo’lib, ularning oila hayotiga ta’siri nafaqat aniq-ravshan, balki ko’pincha yashirin va uzoq muddatli xarakter kasb etadi. Ushbu tahdidlarni anglab etish ulardan himoyalashning birinchi va muhim shartidir.

Oilaviy qadriyatlarni saqlashning samarali strategiyalari murakkab va ko’p qatlamli xarakter kasb etadi. Axborot savodxonligi, oilaviy muloqot madaniyati, an’analar va marosimlarni saqlab qolish, ma’naviy-axloqiy tarbiya va ijtimoiy hamkorlik — bu strategiyalar bir-birini to’ldirib, yaxlit tizim sifatida qo’llanilganda eng yuqori samara beradi.

An’anaviy qadriyatlar va zamonaviy hayot talablarini o‘zaro uyg‘unlashtirish oilaviy barqarorlikni ta’minlashning kaliti hisoblanadi. Bu uyg‘unlik qadriyatlarni qotib qolgan tarzda emas, balki hayot bilan birga nafas oladigan, ammo o‘z mohiyatini yo‘qotmagan holda rivojlanishini ta’minlaydi.

Shunday qilib, oila — bu nafaqat biologik birlik, balki ma’naviyat o‘chog‘i, qadriyatlar qal’asi va kelajak avlodlar uchun axloqiy poydevordir. Axborot tahdidlari qanchalik kuchli bo‘lmasin, ongli, savodli va jipslashgan oila bu tahdidlarga munosib javob bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bronfenbrenner, U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge: Harvard University Press, 1979. 330 b.
2. Giddens, A. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press, 1992. 212 b.
3. Bandura, A. *Social Learning Theory*. New Jersey: Prentice Hall, 1977. 247 b.
4. Olson, D. H. *Circumplex Model of Marital and Family Systems // Journal of Family Therapy*. 2000. № 22(2). 144–167 b.
5. Putnam, R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000. 541 b.
6. Castells, M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1: *The Rise of the Network Society*. — Oxford: Blackwell Publishers, 1996. 556 b.
7. Turkle, S. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books, 2011. 360 b.
8. Bauman, Z. *Liquid Modernity*. — Cambridge: Polity Press, 2000. 228 b.
9. Karimov, I. A. *Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch*. Toshkent: Ma’naviyat, 2008. — 176 b.
10. Nishonova, S. *Oila psixologiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston, 2019. 284 b.
11. Sharipov, Sh. *Ma’naviy tarbiyaning nazariy asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 312 b.
12. Xoliqov, A. *Pedagogika*. Toshkent: O‘qituvchi, 2021. 398 b.